

Dede Korkut Kitabında Saygı

Cafer ÖZDEMİR*

Öz

Türk kültürünün önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut kitabı, halk bilimi açısından zengin bir malzeme sahiptir. Yurt içi ve dışında hakkında birçok çalışma yapılan ve her okunduğunda farklı güzellikleri keşfedilen bu eser, Türk toplumunun bir aynası konumundadır. Eserde toplum yapısına ait çeşitli öğelerin araştırılması, Türk toplumunda kültürel değişme ve devamlılığın izlenmesi açısından büyük yararlılıklar sağlayacaktır. Toplumsal yaşamın önemli değerlerinden olan ve toplumun her kesiminde önem verilen saygı kavramı bu çalışmanın hareket noktasını oluşturur. Bireyler arası sağlıklı iletişimin temelini oluşturan bu kavram, öncelikle toplumun temel taşı kabul edilen aile kurumunun sağlamlığı ve devamlılığının vazgeçilmez şartlarından biridir. Yaşanılan olumsuzlukların bertaraf edilmesi, özelde bireyin, genelde toplumun mutluluğu büyük oranda saygı duygusuna bağlıdır. Dede Korkut kitabında saygının büyük oranda çocuklar ve ebeveynleri ile eşler arasında belirginleştiği görülür. Bunun yanında büyüklere ve Tanrının yeryüzündeki temsilcileri sayılan yöneticilere de büyük saygı duyulduğu tespit edilmiştir. Anlatılarda saygının konuşulan dile yansıdığı, bunun yanında kahramanların eylemsel saygıyı ifade eden davranışlar sergilediği de görülür. Bedensel saygıyı gerektirecek olaylar yaşandığı halde olayların ve kahramanların tasvirinde bu ayrıntıya değinilmemiştir. Türk toplumunun vazgeçilmez bir değeri olan saygı kavramı, toplumun kültürel mirasının bir parçası olarak bu hikâyeler vasıtası ile geleceğe taşınmıştır. Saygı duygusu muhafaza edildiği müddetçe Türk ailesi ve milletin gelecek kaygısı taşımayacağı aşikârdır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut kitabı, değer, saygı, kültürel devamlılık.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Samsun/ Türkiye, cafer.ozdemir@omu.edu.tr

Respect In The Book Of Dede Korkut

Abstract

The Book of Dede Korkut, one of the most important works in the Turkish culture, has rich material in terms of folklore. The book, which has been studied many times inside and outside Turkey and whose various beauties are discovered every time it is read, is a kind of reflection of Turkish society. Studying various elements of the social structure in the book is beneficial in terms of monitoring the cultural change and continuity in Turkish society. The concept of “respect”, which is one of the important values of the social life and which is considered important in every part of society, is the starting point of this study. This concept, which forms a basis for healthy communication among individuals, is essential for the strength and continuity of the family which is regarded as the foundation stone of society. The elimination of negativity and the happiness of the individuals in particular and the society in general depend to a large extent on respect. In the Book of Dede Korkut, respect is generally seen between parents and children, and spouses. In addition, it is found that there is great respect for elders, and rulers, who are regarded as the representatives of God on earth. In the narratives, it is also seen that respect is reflected in spoken language and that the characters display behaviours that express physical respect. Although there are some events that require physical respect, this detail has not been mentioned in the description of the events and characters. The concept of respect, which is an indispensable value for the Turkish society, has been brought to the future through these stories as an important part of the cultural heritage of the society. As long as the feeling of respect is maintained, it is clear that the Turkish family and nation will not have any concerns for the future.

Keywords: The Book of Dede Korkut, value, respect, cultural continuity.

Giriş

Bir arada yaşayan insanların sosyal nizamın tesis edilmesi bağlamında uymak zorunda olduğu bazı kurallar vardır. Bu kurallar kimi zaman siyasi erk tarafından belli cezaî müeyyideler öngörülerek yasalaştırılır. Kimi zaman da toplumun geçmişten getirdiği ve vazgeçilmez gördüğü değerler, örfi hukuk niteliğine bürünerek sosyal yaşamın düzenini sağlar. Geçmişten taşınan, yazılı şekli bulunmayan ve toplumun genetik yapısını oluşturan bu değerler, bireylerde kültürel yapıya uygun ortak davranış kalıpları oluşturur. Toplum kendi içinde oluşturduğu mekanizma ile bu kuralların yaşamasını ve geleceğe aktarılmasını sağlar. Bu kurallara uymayanlar toplumsal baskı, ayıplama, dışlama, değersiz görme, komşuluk ilişkilerini kesme, düğün ve eğlence gibi bazı etkinliklere katmama şeklinde tepkilerle düzene uymaya zorlanırlar.

Her milletin kendine özgü davranış kalıpları vardır, bunlar bir milleti diğerlerinden ayırır. Tarihî süreçte bazı değişiklikler yaşansa da bu kalıpların özünü koruduğunu söylemek mümkündür. Bir bakıma milletin geleceğinin teminatı olarak görülen bu ortak davranış kalıpları, fertlerin olaylar karşısında benzer davranış sergilemesine yardımcı olur. Yeni yetişen nesillere değerlerin aktarımı, bireyin davranışlarına yön verme ve karar verme sürecine etki etme bağlamında etkin bir öneme sahiptir. Olaylar karşısında davranışların tek tipleşmesi ve değerleri yaşatacak bireyin bunun farkında olarak yetişmesi ve sosyalleşmesi, doğrudan veya dolaylı yollarla gerçekleştirilir. Birey, aile ve çeşitli sosyal gruplar içerisinde bu değerleri doğrudan öğrenirken sözlü geleneğe ait anlatılar vasıtasıyla dolaylı olarak edinir. Bu süreçte anlatılar, bireyi kurgusal yapının içine çekerek değerleri öğrenmesine, onun estetik yönden olgunlaşmasına büyük katkı sağlar.

Sayı, sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi ve toplumun kültürel unsurlarının geleceğe aktarımı açısından büyük önem taşır. Çünkü evrensel bir değer

olarak görülen saygı, bireyin toplumda yaşayan diğer bireyleri anlamasına yardımcı olur. Kant'a göre insana saygı, ahlâk yasasıyla ilişkilendirilen bir duygu olduğu için insana saygının temelinde insan sevgisi yer alır (1995: 17). Bu durum saygının bireyler arası ilişkilerde ortaya çıktığının ve anlam kazandığının göstergesidir. Başkalarına değer verme anlayışının tezahürü olan bu kavram, "üstünlük, nitelik, yaş vb. bakımlardan başkalarına ya da başka nesnelere duyulan sevgi ile çekinme karşılığı bir bağlılık duygusu" (Öncül 2000: 969) şeklinde açıklanır. Bireyin iç dünyasına ait bir duygu olduğu ifade edilen bu tanımda, saygının *eylemsel* niteliğine de temas edilmiştir. Bu eylem, tanımda "çekinme" olarak ifade edilmiştir. Saygının eylemsel yönü, hitap eden kişinin birtakım bedensel hareketleriyle de desteklenir. Örneğin yüksek makamda bulunan bir insanla kurulan iletişimde ayakta durmak, el bağlamak, şapka çıkarmak olumlu bedensel hareketlerden bazılarıdır. Türk kültürünün önemli metinlerinden olan Velâyetname incelendiğinde eserde, Hacı Bektaş Veli'nin olağanüstü halleri neticesinde ona saygı duyulduğunun göstergesi olarak börk/şapka çıkarıldığı görülür (Özdemir 2016: 208). Bu durum Türk toplumunda bedensel hareketlerin tarihî derinliğini göstermesi bakımından dikkate değer bir örnektir. Bireyler arası iletişimde saygıya muhalif olacak şekilde jest ve mimiklerin kullanımı ile olumsuz beden hareketleri de gerçekleştirilebilir: Kaşları çatmak, el/parmak ile tehdit içeren hareketler yapmak gibi. Saygının tezahür ettiği bir diğer alan dildir. İletişimde insanların seçtiği kelimelerin niteliği, vurgu ve tonlama, kaba söz ve argonun kullanımı *dilsel saygı* olarak adlandırılabilir. Günlük hayatta saygının en fazla belirdiği ve tespit edilebildiği alanın kullanılan dil olduğu görülür. Kullanım sıklığı sırasına göre saygıyı; dilsel, eylemsel ve bedensel olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür.

Saygı içeren ifadeler, toplumda hitap eden ve dinleyenin kendi aralarındaki ve toplum içerisindeki konumlarını belirler. Yaş, cinsiyet, makam mevki, okumuşluk seviyesi, konuşma ortamının durumu, toplumsal olarak doğumla gelen ve sonradan değiştirilemeyen bazı statüler bu konumu ortaya çıkaran sebepler arasında sayılabilir (Demirci, 2006: 39). Bu nedenlerden bazıları dünyadaki tüm toplumlar için ortak saygı gerekçesi kabul edilirken bazıları milletlerin kültürel yapılarına göre farklılık arz eder. Türk toplumunda saygı geçmişten

günümüze vazgeçilmez bir değer olarak varlığını sürdürür. Özen Yaylagül, Eski Türklerin dinsel ilişkilerinde, devlet, aile ve toplumun diğer fertleriyle ilişkilerinde statülerine uygun biçimde saygı, sevgi, dayanışma, güç, korku gibi nedenlere bağlı olarak nezaket ifadelerini sık sık kullandıklarını belirtir (2005: 151-162). Divanü Lûgati't-Türk'e Türk toplumunun nezaket kuralları çerçevesinde bakıldığında 11. yüzyıl Türk sosyal yaşantısı ve kişiler arası ilişkiler açısından zengin bir malzemeye sahip olduğu görülür. Eserde geçen "Yiğit kişiyi kötületme, yüğrük atın arkasını yağırlatma" (DLT I: 139) ve tanıdık insanlara saygı duyulmasını dile getiren "Tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir" (DLT III: 160) atasözleri örnek olarak verilebilir.¹ Günümüz Türkiye Türkçesi'nde saygıya dayalı kavram alanının çok zengin olması geçmişten günümüze saygı kavramının önemini koruduğuna işaret eder.

Toplumun beklentilerine uygun ideal vasıflara sahip insan modelinin ortaya konulmasında ve kültürel kimliğin şekillenmesinde Türk toplumunun sözlü geleneğe ait ürünleri büyük işlevlere sahiptir. Türk kültürünün önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut kitabı kültürel devamlılığı sağlama açısından çeşitli değerleri barındırır. Bu eser, İslâm öncesi ve sonrası Türk toplumunun kültürel kodlarını harmanlayarak yeni bir formda karşımıza çıkar. İslâm medeniyetinin etkisi ile bir değişim ve dönüşüme tanıklık eden anlatılar/boylar, bireylerin ortak aidiyet duygusuna sahip olmalarını sağlar. Dede Korkut boylarının her biri "Oğuz toplumunun, medenî seviye bakımından yüksek bir derecesine ait olsa da değerlerini, kutsal dünyasını gelecek nesillere sezdirme, kavratma ve örnek hayatlarla vazgeçilmez şartlarını ortaya koyma fonksiyonunu yerine getirmektedir." (Duymaz 2002: 126). Yapıtın çok katlı derinliklerine nüfuz ettikçe, onun sadece kültürel dünyamızın şekillenmesinde değil, aynı zamanda Oğuzların bir toplum olarak teşekkülünde ve gelişmesinde öncü rol oynadığı görülür. Eserde Oğuz toplumunun hayat normları estetik biçimde korunarak günümüze taşınmıştır (Abdulla 2012: 23).

Eserle ilgili bir çalışmada 190 değer tespit edilmiş ve bunlar içerisinde 38 değerle birinci sırayı saygı almıştır. Diğer değerlerin aksine bu değere, sevgi değeri ile birlikte bütün hikâyelerde rastlanmıştır (Özbay-Karakuş Tayşi 2011:

¹ Divanü Lûgati't-Türk'te yer alan nezaket ve saygı ifadeleri ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız (Aydemir 2014).

26-29). Eserin değerler bağlamında yapılan çözümlemesi neticesinde saygıya yoğun biçimde yer verildiği, eşe, anne babaya, devlet ve toplum büyüklerine saygı duyulduğu tespit edilmiştir (Deveci-Belet vd. 2013: 304). Bu açıdan kültür öğretiminde eserden kaynak olarak istifade edilebilir.

Dede Korkut boyları iyiliği, saygıyı ve doğruluğu sembolik olarak mitik bir anlatıya dönüştürmüştür (Şahin 2010: 53). Yani toplumsal belleğe ait unsurlar, tarihî derinliği olan anlatılar vasıtasıyla Türk toplum yaşantısına uygun olarak oluşturulmuştur. Çalışmada bireyler arası saygı ele alınacaktır. Eserde eşe, anneye ve babaya saygı dikkat çekici yoğunluktadır. Misafire, yöneticilere, kardeşlere, kayın ana ve ataya saygının da hikâyelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında daha geniş açıdan bakıldığında Dede Korkut kitabında birey, hayatın doğal akışına engel teşkil etmeyecek biçimde insan dışındaki varlıklara (dağ, ağaç, su gibi) ve kültürel olgulara (av gibi) da saygıyla yaklaşmış; bu bağlamda yapılacak saygısızlıklar ve töreye aykırı hareketler çeşitli şekillerde cezalandırılıp onların yaşamlarını sürdürdükleri alana saygı duymaları sağlanmıştır (Erdoğan 2014).

1. Eşler Arası Saygı

Türk ailesinde fertler arasında sonsuz bir sevgi ve şefkat, ölüm karşısında güçlenen bir bağlılık ve sadakat anlayışı (Gökyay 2007: 1086) Dede Korkut boylarında geçen kahramanlar için de geçerlidir. Bu kahramanlar birbirlerinden sır saklamazlar ve birbirlerine en güzel şekilde hitap ederler (Demirbilek 2006: 5). Anlatılarda erkekler akıl danışma ve çözüm aramak için kadınlara başvururlar. Erkeklerin öfkeli, ani karar veren ve savaşçı özelliklerini kadınlar uzlaşmacı tavırlarıyla dengelerler. Bu yüzden anlatıların kadın kahraman profili, modern hikâye kahramanlarına benzer (Kırman 2004: 229). Bu durum eserde Türk ailesinin kendi içinde bir bütünlük teşkil ettiğini gösterir. Bayındır Han'ın toyunda statüsüne uygun bir ağır lanma göremeyen Dirse Han, kendisine yapılan küçük düşürücü muamelenin gerekçesi olan çocuksuzluğun kaynağını bulmak için evine döner. Eşiyle ilk karşılaştığında ona “Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı” (Ergin 2014/I: 79) diye hitap eder. Bayındır Han'ın otağından kızgınlıkla ayrıldığı halde eşine saygıyla hitap eder. Bu ifadede hanımının kendisi için bir

talih ve evinin asıl yöneticisi olduğunu vurgular. Bununla yetinmeyen Dirse Han boyunu, saçını, kaşını, ağzını ve yanaklarını betimleyerek dinleyicilere onun fiziksel portresini çizer. Bu sesleniş eşin bir baht/mutluluk kaynağı olarak görölmesi ve evlilikte kadının konumunu ifşa bağlamında önemlidir. Çünkü *taht*, gücü ve yönetmeyi simgeler. Ortada büyük bir problem olmasına rağmen Dirse Han'ın eşine saygılı davranması ve başından geçen olayları anlattıktan sonra ona çocuksuzluğun kendisinden mi yoksa ondan mı kaynaklandığını sorması, günümüzün aksine çocuksuzluk problemini ilk önce kadına yükleme anlayışına terstir. Beye yakışır bir tavır içerisinde Dirse Han, eşiyle karşılaştığı ilk anda duygularını dizginler ve sınırlarını kontrol eder. İlk ifadelerindeki bu müspet tavır Tanrı'nın kendilerine neden bir oğul vermediğini dile getirdiğinde ansızın menfi bir hal alır. Hanın otağındaki küçük düşürölme hadisesi onun aile ilişkisini temelden sarsar ve celallenir. Onun yakasından tutacağını, ayağının altına alacağını, kılıç ile başını keseceğini söyler (Ergin 2014/I: 80). Fakat bu sözler, eşinin çocuksuzluğun sebebini söylemesi için onu korkutma amacı taşır. Dirse Han'daki bu ani dönüşümün nedenini iktidar sahibinin statüsünde aramak gerekir. Çünkü çocuksuzluk nedeniyle kendisi de bir bey olduğu halde Bayındır Han tarafından dışlanmıştır. Dirse Han bu duruma üzölmüş fakat ona saygıda kusur etmemiştir. Hem eşiine hem de hana saygı konusunda dikkatli davranan Dirse Han, çocuksuzluğunu hatırlayınca statüsünü koruma anlayışı ve hana saygısı ailesine üstün gelmiştir. Bu tavır değişikliğine rağmen eşi, Dirse Han'a kendisine gazap etmemesini, incinip acı sözler sarf etmemesini söyler. Akabinde çocuk sahibi olabilmeleri için kocasına neler yapması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunur (Ergin 2014/I: 80-81). Dirse Han'ın gazaplanıp kaba sözler söylemesine rağmen saygıda kusur etmeyen hanımı, ona kendilerini çocuksuzluktan kurtaracak yolu gösterir. Dirse Han, hemen *dişi ehlinin sözüyle ulu toy eyler, hâcet diler* (Ergin 2014/I: 81) ve erkek çocuk sahibi olur. Bu durum eşinin sözlerini dinlediğinin, onun görüşlerine saygı duyduğunun göstergesidir.

Kazan Bey oğlu Uruz'un esir olduğunun anlatıldığı boyda Kazan Han'ın eşi Burla Hatun, oğlu Uruz'un ilk avı diye Oğuz beylerini toplayıp ziyafet hazırlıkları yapar. Kazan Han avdan dönünce eşi onu karşılamaya gider, fakat oğlunu göremez. Bunun üzerine zorlukla bulduğu oğlunu göremediği halde eşiine

büyük saygı ifade eden şu sözlerle hitap eder: “*Başum bahtı ivüm tahtı/Han babamın güvegüsi/Kadun anamın sevgüsi/Atam anam virdügi/Göz açuban gör-düğüm/Könül virüp sevdüğüm/Big yigidüm Kazan*” (Ergin 2014/I: 162-163). Oğlunun avdan döndüğünü göremeyen Burla Hatun, annelik duygusunun bas-kınlığını dizginlemiş ve Kazan Bey’e saygıda kusur etmemiştir. Kullandığı ifa-delerde aile oluşlarının hikâyesi ve gerekçelerine yer vermiştir. Sahiplenme içe-ren *big yigidüm* ifadesi, karşıdaki kişiye hangi gözle bakıldığını gösterir. Burla Hatun’un oğlunu sorduğu ilerleyen sözlerde annelik duygusu galip gelir ve oğ-lunun nerede olduğunu söylemezse Kazan Bey’e beddua edeceğini belirtir (Er-gin 2014/I: 166). Bir nevi ağıt tarzında söylenen bu ifadeler karşısında Kazan’ın kara bağı sarılsır, yaşlı gözleri kan yaş dolar, fakat eşine saygıda kusur etmeden *görklüm* (güzelim) şeklinde hitap edip onu teselli eder (Ergin 2014/I: 167). Bur-la Hatun’un annelik hissiyatıyla söylediği sözleri, saygı çizgisi dışına çıktığı halde eşi tarafından tepkiyle değil, olgunlukla karşılır. Kocasına sadık ve ona saygı besleyen kadının, kocası ile arasına girebilecek tek şeyin çocuk olduğu zikredilse de bu durum (Savran 2004: 99) Kazan Bey ve Dirse Han ailelerinde görüldüğü gibi Dede Korkut ailelerini sarsmamıştır.

Eşler arasındaki saygının bir örneği de Deli Dumrul boyunda görülür. Deli Dumrul, babası ve annesinin onun için canını vermemesi sonucunda eşiyle vedalaşmaya gider ve ona başından geçenleri anlatır. Bunun üzerinde eşi ona “*koç yiğidim şah yiğidim*” diye hitap eder, o olmadan sahip olunan varlığın bir anlamı olmadığını dile getirir. Kendisinden istenmediği halde eşi için canını kurban edeceğini söyler (Ergin 2014/I: 183). Eşi, Deli Dumrul’un başına gelen-lerin nedenlerini sorgulamadan, ona duyduğu sevgi ve saygıyla, üstelik kayın anne ve kayın babasının canlarını vermediğini bildiği halde, çocuklarından da feragat ederek canını vermeye razı olur. Hatalara takılıp kalmadan probleme çözüm üreten bir yaklaşıma sahip olanların anlatının sonunda kazanan taraf ola-cağı muhakkaktır. Bu düşünce tarzının temelinde hiç şüphesiz saygı vardır.

Uşun Koca oğlu Segrek boyunda kardeşinden haber almak için kâfir memleketine gitmeye kararlı olan Segrek, ailesi tarafından ikna edilmeye çalışılır. Başarılı olamayınca yavuklusu ile evlendirilir. Gerdek gecesi eşi ile arasına kılıç koyan Segrek, kardeşinin yüzünü görmeden, ölmüşse intikamını almadan

gerdeğe girmeyeceği konusunda ant içer. Kızın “*murad vir murad al andan git yigidüm*” demesi üzerine ona “kavat kıızı” diye hitap eder. Ağabeyi Egrek için and içtiğini söyler (Ergin 2014/I: 228-229). Kardeş sevgisi ve bu uğurda içilen and, Segrek’in eşiyle arasındaki ilişkiyi sekteye uğratmaz. Eşi nihayetinde onun yavuklusudur, dönmeyecek olursa vasiyetini de belirtmiştir. Kız onun gitmesine engel de olmaz. Sadece evlendikleri gece aile olmayı arzular. Segrek’in yavuklusu olan bu kıızın ısrarı, toplumun yeni evlenenlere biçtiği rollerin yerine getirilememesi bağlamında değerlendirilebilir. Segrek’in eşiine sarf ettiği kaba sözün altında saygısızlık değil, bilakis yavuklusunun yanında and içtiği halde eşinin bu anda saygı göstermemesi aranmalıdır. Oysa Segrek onun eş olarak yaptığı bütün davranışları ve sözleri makul görür. Oğuzlarda toplumsal bütünlüğü sağlayan bazı değerlerin (kardeş sevgisi ve içilen anda sadakat gibi) bir alt bütünlük olan aile değerlerinden üstün olduğuna şahit oluruz.

Boylarda eşler arasındaki ilişkilerin genel bağlamda sevgi ve saygı çerçevesi dâhilinde yürütüldüğü görülür. Oysa eserin Mukaddime kısmında Dede Korkut’un, kadınların niteliklerine göre yaptığı tasnifte kadınlardan kaynaklanan nedenlerden dolayı ailede saygıya önem verilmediği durumlar da vardır. Bu tasnifte Dede Korkut, olumsuz örnek teşkil eden kadınların varlığına işaret ederek, ideal Türk kadını vasıflarını ve bu kadının aile içinde nasıl davranması gerektiğini belirlemeye çalışır. Bir anlamda olumsuz örnekten hareketle toplumun istediği kadın tipini ortaya koyar. Metin Ekici, bu kadın tiplerin dile getirilmesini “*kadın karakterlerin ideal bir tip belirlemesi*” şeklinde açıklar ve diğer hikâyelerdeki kadınların yaşadıkları ve yaptıklarıyla bu ideal tipi belirginleştirdiğini vurgular (2000: 125). Hikâyelerde görüldüğü haliyle kadınlar, üstün meziyetlerine rağmen erkeğin yanında haddini bilir ve ona saygıyla yaklaşırlar (Birgül 2000: 230).

Hikâyelerin giriş kısmında “*solduran sop*” şeklinde nitelendirilen kadın tipi, tıka basa yediği halde karnının doymadığını, yüzünün gülmediğini ve giyecek bir şey bulamadığını söyler. Bununla yetinmeyerek eşinin ölmesini ve başka birine varmayı dile getirir (Ergin 2014/I: 76). Zikredilen kadınlar eşlerine “bu” diye hitap ettiğine göre onların yanında saygı çerçevesini aşan sözler sarf etmişlerdir. Kocasının ölümünü dileyip başkasıyla evlenme arzusu ise aileyi bir

arada tutan bağların koptuğunun göstergesidir. Dilsel saygıya riayet etmeyen bu tipler aynı zamanda aile kurallarını ayaklar altına almışlardır. “Dolduran top” olarak nitelendirilen kadın tipi ise evine bağlı değildir, sürekli komşularda gezip dedikodu yapar, kuşluk vakti kalkar (Gökyay 2007: 23). “*Ne kadar söylersen bayağı*” şeklinde anlatılan kadın tipi de eve gelen misafire ikram konusunda kocasının sözlerini dinlemez, çeşitli bahanelerle (deve değirmeninden gelmedi diyerek) misafire yemek hazırlamaz. Üstelik arkasını kocasına dönerek, bir nevi ona meydan okuyarak kocasının her türlü tepkisine (fiziksel şiddet de kastedilmiş olabilir) razı olduğunu beyan eder (Ergin 2014/I: 77). Eşinin sözünü dinlemediği gibi onun karşısında konuşan, kocasına saygı duymayan bu tip Dede Korkut’a göre eş olma vasfına sahip değildir.

Deli Dumrul’un ve Segrek’in vasiyetlerinde eşlerini evlenme konusunda serbest bırakmaları geniş bir hoşgörü anlayışının yansıması olarak görülebilir. Fakat eşler, verdikleri cevaplarda büyük bir sadakat örneği olurlar. Erkeklerin bu tavrı, ölümlerinden sonra eşlerinin yaşam hakkına saygı duyduklarını gösterir.

2. Babaya Saygı

Dede Korkut anlatmalarında görülen küçük düşme motifi ile beylerin ve bey oğullarının nasıl davranmaları ve hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır (Kuzay Demir, Duranlı 2015: 59). Çünkü bu motifin varlığını gördüğümüz kimi yerlerde saygı kavramının ortadan kalktığına şahit olacağız. Bunda küçük düşmenin sosyo-kültürel baskıdan dolayı bireyin iç dünyasında meydana getirdiği yıkımlar etkili olmuştur.

Babaya saygıyı eserde daha çok erkek çocuk üzerinden tespit etmekteyiz. Mukaddimede baba-oğul arasındaki güçlü bağı ortaya koyacak gerekçeler sıralanmıştır. Buna göre oğul, sofrayı çekmeyi babadan öğrenir. Babasının adını devam ettiren oğul iyidir. Devletli oğul baba ocağının közü, onun iki gözünden biri kabul edilir (Ergin 2014/I: 74). Bu bağlamda oğulun babaya saygı duyması kaçınılmaz olacaktır. Hikâyelerde babanın görevi, oğulu toplumsal değerlere uygun olarak yetiştirerek hem kendi mirasını hem de kültürel mirası yaşatmaktır. “Oğulun görevi ise babasına layık bir evlat olmak, geleneğe, töreye bağlı

kalıp ailesinin, babasının ve Oğuz'un namusunu korumaktır. Ayrıca ocağın devamını sağlamak, babasının mirasının tek varisi olduğunu ispatlayarak divanda yer alacak kadar yiğit alp olduğunu, babasına ve içinde yaşadığı topluma kanıtlamaktır." (Yalçınkaya 2015: 71). Oğul gerek yetişme döneminde, gerekse beylik aldıktan sonra babaya ve törelere uygun olarak davranmalıdır. Aksi takdirde olumsuz davranış içerisinde olanlar Dede Korkut'un diliyle "hoypad oğul" olarak betimlenirler.

Baba tipi, hikâyelerde iktidarın sahibidir ve aile fertlerinin kendisine saygı duyduğu bir konumdadır. Hata yaptığında genellikle sorgulanmaz. Fakat baba yanlış yaptığını anladığında kendisine söylenen olumsuz ifadelere karşı hoşgörölü davranır. Kazan Bey'in oğlu Uruz'un tutsak olmasının anlatıldığı boyda, Oğuz beylerinin bir sohbetinde Kazan Bey, sağına ve soluna bakar, kardeşi ve dayısını görür, sevinir. Karşısına bakıp oğlu Uruz'u görünce ağlar. Durumdan rahatsız olan Uruz, babasının karşısına gelip *diz çöker* ve babasına bu durumun sebebini sorar. Ona "*Kara başım kurban olsun babam sana*" diye hitap eder. Eğer bunun sebebini söylemezse "*Altun haça elümi men basaram*" diyerek babasını din değiştirme ile korkutmaya çalışır (Ergin 2014/I: 154-155). Uruz, babasına onun için başını kurban verebileceğini söyleyerek dilsel bağlamda saygısını ifade eder. Bu sözleri babasının karşısında diz çökerek söylemesi, eylemsel saygıyı örnekler.

Kazan Bey on altı yaşına geldiği halde kahramanlık göstermemesi nedeniyle sahip olduğu beyliği oğlunun koruyamayacağını söyleyince Uruz ona "Deveçe büyümişsin köşekçe aklun yok/Depeçe büyümişsin tarıça beynün yok" (Ergin 2014/I: 156) der ve oğlu babanın yetiştireceğini söyler. Uruz'un saygı sınırlarını aşan bu söylemine karşı babası kızmaz, hatta gülüp onu tasdik eder. Kazan'ın oğlunu kahraman olarak yetiştirme konusundaki eksikliği oğlunun saygıyı aşan sözler kullanmasına neden olur. Hikâyede oğullar babalarına karşı saygılıdır, fakat haksızlığı babaya çekinmeden söyleyebilirler. Böyle bir durumda babalar hoşgörölüdür ve bunu saygısızlık olarak addetmezler.

Yine aynı boyda Kazan Bey oğlu Uruz ile avda iken düşman gelir. Kazan, savaş tecrübesi olmadığı için oğlunu koruma maksadıyla savaş alanından uzaklaştırır, Uruz, düşmanla savaşma arzusuna rağmen babası Kazan'ın sözünü

kırmaz. Bunun üzerine anlatıcı “Ol zamanda oğul ata sözün iki eylemez idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezler idi.” der (Ergin 2014/I: 160). Bu gibi ifadelerin nostaljik yönü olmakla birlikte açık bir biçimde eskilik-yenilik karşıtlığına da hizmet ederler. Bu tarz ifadeler farklı farklı zaman kesitlerini karşıt hale getirmekle birlikte farklı ahlâk ve dünyayı algılayış tarzlarını da karşı karşıya getirir (Abdulla 2012: 56). Geçmişle şimdiki zaman arasında bağ kuran bu cümle baba ve oğul arasındaki saygının niteliğini açıkça gösterir. Oğul, babaya itiraz etmeden gereğini yapar. Eğer baba sözünün yerine getirilmediğini görürse oğlunu reddeder, dışlar ve yukarıda ifade ettiğimiz önemine rağmen gözden çıkarır. Buradan Oğuzlarda erkek çocuğa sahip olmanın yeterli görülmediğini, onun saygıda kusur etmemek, cesur, yiğit olmak gibi özelliklere de sahip olması gerektiği anlaşılır. Bu niteliğe sahip olmayan oğullar Dede Korkut’un ifadesiyle, *ata belinden inince inmesede daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyidir* (Ergin 2014/I: 74).

Deli Dumrul boyunda Azrail’i tanımadığı için canı yerine can bulma cezasıyla ölümden kurtulan Deli Dumrul’un ilk adresi babası olur. Babasının elini öpüp *“Ağ sakallu aziz izzetlü canum baba”* diye babasına hitap eder, başına gelenleri anlatır ve ondan can talep eder. Babası *“dünya şirin can aziz”* diye onu reddeder. Üstelik annesinin kendisinden daha aziz, daha sevgili olduğunu söyleyip onu annesine gönderir (Ergin 2014/I: 180-181). Babasıyla konuştuğu bu bölümde Deli Dumrul’un hem dilsel hem de eylemsel olarak ona karşı büyük bir saygı duyduğu görülür. Yüceltme dilini tercih eden Deli Dumrul, babasının ak sakallı ve yüce bir insan olduğunu belirttikten sonra benimseme ifadesi olan *canım* kelimesini kullanır. Deli Dumrul’un ilk önce annesini değil de babasını tercih etmesi de ilginçtir. Bu durum babanın sorun çözmede ailede ilk başvurulacak kişi olduğunu gösterir. Babasından aldığı olumsuz cevaba rağmen sahip olduğu baba imajında sarsılma olmaz.

Salur Kazan’ın tutsak olduğu boyda, Oğuz beyleri Kazan’ı tanıyamazlar ve kâfir zannedip onunla vuruşurlar. Meydana çıkan Uruz, babası olduğunu bilmeden ona bir kılıç vurur. İkinci hamlesinde Kazan Bey, Uruz’a *“Ağ sakallu babana kıyma oğul”* diye seslenir. Bunun üzerine Uruz’un şefkat damarları kaynar, gözünden yaş gelir ve attan inip babasının elini öper. Kazan Bey’in

dönüşünde kızı ve gelini de onun elini öper (Ergin 2014/I: 242-243). Begil'in oğlu Emren boyunda, babasının ayağını kırması üzerine Emren onun elbiselerini giyer, silahlarını kuşanır ve düşmana karşı mücadeleye karar verir. Babasının ve anasının elini öper (Ergin 2014/I: 221). Burada el öpmek, saygı ifadesinin yanında vedalaşmak ve helalleşmek anlamlarına gelir.

Günümüzde erkek evlatların evlenme isteklerini ve eşlerde aradıkları vasıfları babaları ile konuşmaları genelde saygısızlık olarak addedilir. Oysa Kan Turalı, bu konuda babası Kanlı Koca ile rahatça konuşabilmekte ve ona evlenmek istediği kızın vasıflarını rahatça söyleyebilmektedir (Ergin 2014/I: 185). Kız aramaya giden babasını dönüşte karşılayan Kan Turalı, onun elini öper ve kendisine layık kız bulup bulamadığını sorar (Ergin 2014/I: 186). Babası Tırabuzon tekürünün kızının ona uygun olduğunu, fakat üç canavarı yenmesi gerektiğini söyler. Kan Turalı, ölümü göze alarak kızı almaya karar verir, anasının ve babasını elini öpüp yola çıkar (Ergin 2014/I: 187). Burada da el öpmek, helalleşmek anlamında Dede Korkut kitabında sıklıkla geçen bir saygı ifadesidir.

Dede Korkut hikâyelerinde aile fertlerine duyulan sevgi ve saygı bireysel isteklerin üstünde yer alır. Segrek'in kardeşini bulmadan gerdeğe girmeyeceği üzerine ant içmesinin bir benzerini Kan Turalı'nın davranışında görürüz. Canavarları öldürüp tekürün kızını almayı hak eden Kan Turalı'yı orada gerdeğe koyarlar. Fakat o, canı ve değerleri adına ant içerek babası ve anasının yüzünü görmeden gerdeğe girmeyeceğini söyler (Ergin 2014/I: 193). Bu davranış, anne ve babanın oğlun mürüvvetini görme amacına hizmet eder. Kan Turalı ve Segrek'in gerdeğe girmemek için ant içmeleri aile fertlerine duyulan saygının derecesini gösterir. Yapılan ant içme, hem kararlılığın göstergesidir hem de zafa karşı önlem olarak da düşünülebilir.

Basat, kardeşinin öldüğü haberini alınca evine döner. Babasının elini öper ve kardeşi için beraberce ağlaşırlar. Sonra anasının evine gelir, elini öper, onunla da kardeşi için ağlaşırlar. Basat, Tepegöz'den intikamını almak için Kazan Bey'den izin alır. Babası, ak sakallı babası ve ak pürçekli anasını ağlatmamasını söyler. Basat'ın kararlılığı karşısında babası çaresiz kalır, onu kararından döndüremez. Babasının ve anasının elini öpüp helalleşir (Ergin 2014/I: 211). *El öpme* davranışı hikâyelerde sıklıkla karşımıza çıkar. Bu durum Türk sosyal ya-

şantısında eylemsel davranışa önem verildiğini gösterir. Hikâyelerde Oğuzların hem kavuşma esnasında hem de ayrılık öncesinde babalarının ve annelerinin elini öptükleri görülür. Babaya karşı söylenen hitaplar da dilsel saygının bir tezahürü olarak dikkat çekici niteliktedir. Babaların *ak sakallı olmaları*, *izzetli ve yüce bir makamda* buldukları sıklıkla dile getirilir. Memlekete/eve dönüşlerde kahraman önce baba ile karşılaşılır, daha sonra anne ile görüşülür. Bu durum Türk töresinde babaya saygının öncelikli olduğunu gösterir.

3. Anneye Saygı

Oğuz toplumunda kadın, anne ve eş olarak önemli bir yere sahiptir. Yu-vayı dışı kuşun yaptığı gerçeğinden hareketle ailenin kuruluşunda eş seçiminin önemi daha iyi anlaşılır. Bu açıdan düşünüldüğünde Dede Korkut'un eserin başında kadınları tasnif etme gerekçesi daha iyi anlaşılır.

Annesi, Boğaç Han'a babasının kırk yiğidin elinde esir olarak kâfir memlekete götürüldüğünü söyler. Onun yerinden kalkmasını, kırk yiğidini yanına alıp babasını kurtarmasını, babası ona kıydıysa da onun babasına kıymmasını ister. Oğlan annesinin sözünü kırmaz ve babasını kurtarır (Ergin 2014/I: 91). Bir oyunun içine çekilen Dirse Han, eşinin yardımıyla kötü durumdan kurtulur. Boğaç Han'ın kendisine yapılanlara rağmen annesinin sözünü kırmaması ona duyduğu sevgi ve saygının somut ifadesidir. Metin Ekici, Boğaç Han'ın annesini kırmamasının nedenini, daha önce bireysel bağımsızlığın keyfini süren Boğaç'ın babası tarafından öldürülme hadisesinden kurtulduktan sonra aile ve toplum bütünlüğünü kavraması olarak izah etmektedir (2001: 59). Kamal Abdulla'ya göre ise Boğaç, annesinin sözünü kırmayarak eski bir yasak olan "baba hakkına saygı" yasağına uyar. Bu yasak, sadece babanın sözünden çıkmamayı değil, babanın bütün yanlışlarını görmemeyi de içerir. Bu itaatkârlığı neticesinde babasından aldığı yaradan ölmez ve iyileşir. Mit, kahramanının sadakatine sevgiyle cevap verir ve olumsuz bir durumda eski neslin (babaların) tarafını tutup onun menfaatini korur (2012: 147-148).

Kazan Bey'in evinin yağmalandığı boyda, Kazan Bey'in hanımı Burla Hatun, kâfir eline esir düşünce kâfirler ona içki meclislerinde kadeh sundurmak isterler. Fakat kırk kız içinden hangisinin Burla Hatun olduğunu bilemezler.

Bunun için oğlu Uruz'un etinden kavurma yapıp kızlara yedireceklerdir, hangisi yemezse Uruz'un annesi ortaya çıkacaktır. Durumu işiten Burla Hatun, oğlunun etinden yeme veya Kazan'ın namusunu kirletme konusunda nasıl davranması gerektiğini Uruz'a sorar. Bunun üzerine sinirlenen Uruz, annesine gazaplanır. Ona *ağzın kurusun, dilin çürüsün* diye beddua eder, ana Hakkı Tanrı hakkı olmasaydı yakasından, boğazından tutacağını, ayaklarının altına alıp ağzından burnundan kan getireceğini (Ergin 2014/I: 107) kısaca onu öldüreceğini söyler. Anneye saygının esas olduğu hikâyelerde Uruz'un bu tavrı aslında namus karşısında Türklerin tavırlarını ortaya koyar. Onlara göre namus, ölümden öte bir anlam ifade eder. Annenin oğlunun ölümlü ile namus arasındaki kararsız tavrı Uruz'u sinirlendirmiştir. Çünkü böyle bir durumda her zaman namustan yana tavır alınmalıdır. Uruz annesine namuslarına hanel getirmemesini kesin bir dille söyler. Uruz'un sarf ettiği beddua ve tehdit içerikli bu sözler saygısızlık bağlamında değerlendirilmemelidir. Uruz'u buna sevk eden etken namus karşısında Oğuzların gösterdiği hassasiyetten kaynaklanır. Anlatının devamında Kazan Bey Şöklı Melik'e eğer annesini serbest bırakırsa eşinden, çocuğundan ve aldığı tüm mallardan feragat edeceğini söyler (Ergin 2014/I: 110). Bu durum Oğuz toplumunun anneye duyduğu saygı ve hürmeti göstermesi açısından dikkate şayandır. Çünkü Kazan Bey, eşi ve çocuğu da tutsak olmasına rağmen annesini tercih etmiştir. Anlatılardaki bu örnekler bir noktanın anlaşılmasını zorlaştıır. Oğuz annesi, oğlu için (örneğin Deli Dumrul) canını vermek istemez, fakat oğul (örneğin Kazan Bey) anne için bütün varlığını feda etmeye hazırdır. Deli Dumrul'un annesi oğlu için canını vermeyince (Ergin 2014/I: 181-182) Deli Dumrul annesi aleyhinde hiçbir söz söylemez. Onun kararını saygıyla karşılar.

Uşun Koca oğlu Segrek boyunda, tutsak bir kardeşi olduğunu öğrenen Segrek, annesinin inkâr etmesi üzerine "*Ağzın kurusun, dilin çürüsün*" diye ona kızar ve eğer "ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı" başını keseceğini belirtir. Ayrıca ona "*zalım ana*" diye seslenir (Ergin 2014/I: 227). Uruz'un yukarıda ifade ettiğimiz namus karşısında annesine gösterdiği tavrın bir benzerini Segrek'te görürüz. Her ikisi de annesine karşı benzer sözler sarf eder. Seyrek ayrıca, bir kardeşi olduğunu kendisinden gizlediği için annesine "zalım" der. Hikâyelere göre kardeşin tutsaklığı utanılacak bir olaydır. Üstelik durumun Segrek'ten giz-

lenilmesi anlatılardaki kahraman algısıyla çelişmektedir. Çünkü destanın yiğitleri kardeşlerini kurtaracak güce sahiptir. Segrek'in saygı dışına çıkan söylemi bu bağlamda değerlendirildiğinde göze batmaz, bilakis Oğuz toplumunun değerler sisteminin önceliklerini ortaya koyar.

Dede Korkut boylarında yetişkin olan gencin babasının veya kardeşinin esir olduğu gerçeğinin alplığa geçiş ve topluma katılma amacıyla sır olmaktan çıkarak öğrenmesine izin verildiği görülür (Duymaz 2002: 135-136). Babası Kazan Bey'in esir olduğunu öğrenen Uruz, bu sırrı sakladığı için annesine "kavat kızı" diye hitap eder ve "ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı" onun başını kesip kanını dökeceğini söyler. Anası da onun babası yolunda kendisini helâk edeceğinden korktuğunu, bu yüzden söyleyemediğini belirtir. Annesi amcasını çağırıp ona danışmaları gerektiğini söyler, Uruz annesine itiraz etmez (Ergin 2014/I: 239). Babanın tutsak olduğunu öğrenen Uruz'un tavrı da Segrek'in tavrına benzer. Aile fertlerinden birinin tutsaklığının anne tarafından gizlenmesi Oğuz yiğitlerini kızdırmaktadır. Fakat öfkelerinin çabucak dağılıp yerini kararlı bir sükûnete bıraktığı görülür.

4. Büyüklere Saygı

Oğuz beylerine gösterilen saygı, onların Han'la akrabalık derecelerine, ekonomik durumlarına, yaşlarına ve savaşta başarılarına göre değişir. Beylerin çocuğunun olup olmaması, varsa çocuğun cinsiyeti ona gösterilen saygıyı azaltıp çoğaltabilmektedir (Başgöz 1998: 27). Beyler arası saygı, Oğuz toplumunda belirli kurallara göre belirlenmiştir. Uşun Koca oğlu Segrek boyunda, Egrek hanın divanına tekellüfsüz gelir, beyleri ezerek Kazan'ın önüne gelir ve oturur. Ters Uzamış, "Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturguği yiri kılıcıyle etmegiyle alupdur, mere sen baş mı kesdün kan mı tökdün aç mı toyurdun yalınçak mı tonatdun" diyerek onu uyarır (Ergin 2014/I: 225). Görüldüğü gibi beyler arası saygıyı belirleyen etken, onların divanda oturma yerlerinin ölçüsü olan "kahramanlık ve cömertlik"e riayet etmeleridir. Bu vasıflara sahip olmayan bey, diğer beyler tarafından sorgulanıp ayıplanmaktadır. Beyler arası saygının bir diğer örneğini Bamsı Beyrek boyunda görürüz. Deli Karçar'ın kız kardeşini isteyen öldürdüğünü bilen Pay Püre Bey, Oğuz beylerini evine

davet edip onların görüşlerine göre hareket etmeyi uygun görür (Ergin 2014/I: 124-125). İstişare niteliği taşıyan bu hareket, beylerin görüşlerine önem verme bağlamında bir saygı niteliği taşır.

Toplumsal statü ve yaş büyüklük çatısı altında değerlendirilmiştir. Türkler toplum içinde sadece kendi aile fertlerine karşı değil diğer insanlara da saygı göstermişlerdir. Hikâyelerde herkesin kendisine saygı duyduğu ve toplumda önemli bir yeri olan kişi şüphesiz Dede Korkut'tur. Gaipten türlü haber söyleyen Dede Korkut ne söylese herkes kabul eder, onun sözünü yerine getirirlerdi (Ergin 2014/I: 73). Hikâyelere göre kız istemeye giden, toplumun tüm sıkıntılarını çözen, çocuklara ad koyan, halka yön veren ve Oğuz toplumu için dua eden ermiş bir zattır. Onun dinî ve kültürel kimliği Oğuz toplumunun kendisine saygı duymasında büyük bir etkidir. Bir halk bilgesi olan onun bu vasfı verdiği öğütlerden ve söylediği hikmetli sözlerden anlaşılır (Gökyay 2007: 818). Hatta Dede Korkut'un şahsı, saygı değerinin öğretilmesinde tek başına yeterlidir (Özbay, Karakuş Tayşı 2011: 29). Dede Korkut güvenilir, yapıcı ve saygı duyulan kişiliği ile ait olduğu toplumun değerler, anlamlar ve kurallar bütününden oluşan dünya görüşünün öğretilmesinde ve uygulanmasında etkin konumdadır (Günay 1998: 6).

Güveyinin yüzüğüne ok attıkları esnasında Beyrek oku ile yüzüğü paralar. Bunu gören Kazan Bey Beyrek'i çağırır. Ozan kılığındaki Beyrek, baş indirir, bağır basıp selam verir (Ergin 2014/I: 143-144). "*Baş indirip bağır basmak*" Oğuz töresinde büyüklere, beylere hanlara karşı yapılan bir saygı göstergesidir. Onlara selam vermek, büyüklükleri karşısında saygı ile eğilmek, hürmet göstermek anlamındadır" (Özkartal 2009: 93). Orhan Ş. Gökyay "*bağır basma*" ifadesini "elini göğsüne koyarak selâm vermek" şeklinde açıklar. O halde bu ifadeyi eylemsel bir saygı biçimi olarak nitelemek mümkündür.

Büyüklerle saygı konusunda Deli Karçar olumsuz örnek teşkil eder. O, kız kardeşini istemeye gelen Dede Korkut'un selamını alır, fakat onu hiç hoş karşılamaz. Saygı kurallarını unutarak "amelün mi azdı, fi'lün mi döndü, ecelün mi geldi" gibi bazı kaba sözler sarf eder. Hatta onu öldürmeye kalkar (Ergin 2014/I: 125). "Saf Oğuz dünyasını Dede Korkut'a mutlak itaat oluşturur"ken boylarda deli kelimesi, kendi gücüne güvenen ve korkusuzca davranan kahramanlar için kullanılır. Fakat onların güçleri, manevi bir güç tarafından denetim altına alınır

(Kocakaplan 2004: 24). Kamal Abdulla, Deli Karçar'ın saygı sınırlarını aşan eyleminin asıl nedenini Pay Piçen Bey'in kızını Beyrek'e vermek için içtiği anda sadık kalmaması (Abdulla 2012: 200-203) olarak açıklar. Babasının anlayışını devam ettirse de yaşadığı olağan dışı olaylar onu da saygı duymaya sevk etmiştir.

Begil düşmanı yenen oğlu Emren'i yanına alıp Bayındır Han'ın divanına varır. El öper ve han ona oturması için yer gösterir (Ergin 2014/I: 224). Bayındır Han'ın divanına gelen beylerin el öpmesi, yöneticiye gösterilen saygının bir göstergesidir. Saygı bazen statü açısından yukarıya dönük, bazen de aşağıya dönük olabilir. Boğaç Han, kırk yiğidin hatırını gerektiği gibi anmayarak büyüklere saygıda kusur işler; böylece önemli bir Türk töresini ihlal eder (Günay 2000: 195-196).

Begil oğlu Emren'in boyunda Gürcistan'dan haraç olarak gelen at, kılıç ve çomağı Dede Korkut'un tavsiyesi ile bir yiğide vermeye karar verirler. Bu yiğit Oğuz için karavulluk/sınır bekçiliği yapacaktır. Bu göreve sadece Begil razı olur, kalkar, yeri öper. Fakat Bayındır Han bir gün onu çağırır, av esnasında hünerin yiğitte değil, atta olduğunu söyleyince Begil ona küser ve hanın hediyelerini önüne bırakır, divandan çıkar. Durumu öğrenen eşi "*Padişahlar Tanrının gölgesidir, padişahına asi olanın işi rast gelmez.*" diyerek Bayındır Han'a saygıda kusur edilmemesi gerektiğini belirtir (Ergin 2014/I: 216-218). Karavulluk seçiminde hanın sözünü kabul etmemenin mümkün olması, bir kararın yalnız alınması yasağının gücünü, kısaca ilkel bir demokrasinin var olduğunu gösterir (Abdulla 2012: 150). Begil'in görevi kabul ederken yer öpmesi eylemsel davranıştır. Hanın davetinde el öpmesi de aynı niteliğe sahiptir. Fakat Begil'in hana küsmesi, hediyeleri geri vermesi ve divanı terk etmesi saygı kavramı ile açıklanamaz. Eşinin, yöneticilere saygı gösterilme nedenini eski Türklerin devlet anlayışı çerçevesinde dile getirmesi, bu konudaki kesin yargıyı taşıması bağlamında anlamlıdır. Dede Korkut'un kahramanları küçük düşüklerinde saygıyı unuturlar. Fakat eşlerinin, annelerinin etkisiyle bir anlamda toplumsal kurallara geri dönüş yaparlar.

5. Çeşitli Kişilere Saygı

Dede Korkut kitabında kayın baba ve kayın anaya saygıyı Segrek'in boyunda görürüz. Segrek, eşine kardeşinden haber almadan gerdeğe girmeyeceği-

ni belirtir ve eşiyle arasına kılıç koyar. Onu yolundan vazgeçiremeyeceğini anlayan eşi “*kademi kutsuz gelin deyinçe udsuz (utanmaz) gelin disünler*” diyerek durumu kayın ata ve kayın anasına haber verir. Onlara “atamdan ve anamdan yigrek” diye hitap eder (Ergin 2014/I: 229). Bir gelinin ağzından eşinin anne ve babasının kendi ebeveynlerinden üstün olduğunun dile getirilmesi önemli bir saygı ifadesidir. Ayrıca kendisine “ayağı uğursuz” dedirtmemek için önemli bir saygı unsurunu çığnemiştir. O da gelinlerin, eşlerinin anne ve babalarının yanında konuşmalarınıdır.

Kayın baba ve kayın anaya saygıyı Deli Dumrul boyunda da görürüz. Anne ve babasının Deli Dumrul için canını veremeyeceğini öğrenen eşi, kocası istemediği hâlde canını vermeyi kabul eder. “*Senin ol muhannet anan baban, bir can da ne var ki sana kıyamamışlar*” diyerek onlara karşı sitemini dile getirir (Ergin 2014/I: 183). Eşinin anne ve babası yanında konuşması hoş karşılanmayan bir gelinin, onların arkasından, üstelik olumsuz konuşması saygı kavramı ile bağdaşmaz. Fakat anne ve babanın toplumsal değerlere aykırı görünen bir davranış sergilemeleri gelinlerini şaşırtmıştır. Çünkü ona göre anne ve baba çocuğu için canını seve seve verir. Muhannet kelimesi anlatılarda “iyilik yapmayan ve yapılmasını istemeyen” (Gökyay 2007: 371) anlamına gelir. Bugün Anadolu ağızlarında bu kelimenin cimriler için kullanıldığı görülür. Onlar da mallarını vererek iyilik yapmak istemezler.

Segrek’in hikâyesinde kardeşler arası saygının örneğiyle karşılaşırız. Segrek, Egrek’i kurtarmaya gidince yolda karşılaşırlar. Kardeş olduklarını anlayınca ikisi kucaklaşır. Egrek kardeşinin boynunu öper. Segrek de abisinin elini öper (Ergin 2014/I: 233). Buradaki eylemsel davranışa göre küçük kardeşler büyüklerinin ellerini öper, büyükler ise küçükleri boynundan öpmektedir. Kardeşler arası ilişkiler kültürlerin değer yargılarına göre şekillenir; günümüzde de geçerliliğini sürdüren sevgi, saygı, vefa gibi değerlere bağlı olarak varlığını devam ettiren bu ilişki, bir sosyal müessesenin hak ve yükümlölükleri şeklinde karşımıza çıkar (Oğuz 1996: 38).

Misafire saygı Dede Korkut kitabının en önemli mevzularından biridir. Dede Korkut’a göre *misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyidir*. Çünkü Türk ailesini misafirsiz düşünmek imkânsızdır. Misafirliğe bu kadar önem ve-

ren bir toplumun evine gelen kişilere saygıda kusur etmesi düşünülemez. Bu yüzden “evin dayağı” şeklinde nitelendirilen kadın tipi anlatılırken o, eşi evde olmadığı hâlde evine *gelen misafiri yedirir, içirir, ağırlar, azizler ve onu hoşnut bir şekilde gönderir* (Ergin 2014/I: 76). Bunun yanında “ne kadar dersin bayağı” olan kadın tipi misafirin yanında sarf ettiği sözlerle hem ona saygısızlık eder hem de kocasını küçük düşürür. Geleneksel Türk misafirperverliğine aykırı hareket eden bu kadın tipi, Dede Korkut’un bedduasından kurtulamaz.

Sonuç

Sembolik bir anlam taşıyan mekânlar, bireyin toplumla karşılaştığı ve kültürel yapı ile ilgili bilgilerin aktarıldığı alanlardır. Anlatılarda insan, benlik, kimlik ve kişilik üçgeninde devletli oğul, yiğit ve eren olarak sembolik mekânlarda yer alır (Çetinkaya 2013: 86). Bu mekânlarda olgunlaşan ve kültürel donanımlara sahip olan bireyin saygı kavramını oğul, yiğit ve eren olarak dikkate alması kaçınılmazdır. Çünkü süreç bireye kültürel kimlik kazandırırken onu olgunlaştırmaktadır. Bu aşamalardan geçen bireyin saygı değerinin aksine davranışta bulunması mümkün değildir.

Mit, yasakları ile Oğuz toplumunun fertlerini “ne yapılmamalı” ilkesine uygun olarak donatır. Bu ilke kolektif yapının üyelerinin faaliyet alanını sınırlama işlevini de yerine getirir (Abdullah 2012: 132). Bu bağlamda saygı, bireylerde ortak davranış kalıpları oluşturur, toplumsal birliktelik oluşturma açısından insan davranışlarına belirli bir yön çizer.

Bireyler arası ilişkilerin sağlıklı sürdürülebilmesi ve kültürün gelecek kuşaklara aktarımında bir değer olarak saygıya önem verilmelidir. Dede Korkut kitabında karşımıza çıkan saygıya ait unsurların büyük oranda günümüz toplumunda yaşamaya devam etmesi kültürel devamlılık açısından dikkate değerdir. Anneye, babaya, büyüklere hitaplarda dilsel saygı örneklerine rastlarız. Nezaket çerçevesinde sağlıklı bir iletişim kanalı oluşturan bu ifadeler; küçük düşürülme, babanın veya kardeşin tutsaklığının gizlenilmesi gibi durumlarda toplumun tasvip etmediği bir boyuta taşınır. Kahramanın statüsü ve toplumsal değerler, saygı dışına taşan bu ifadeleri kahramanın lehine makul göstermeye çalışır. Ayrıca kahramanların eşi veya annesi, yol gösterici tavırları ve sözleriyle onu tekrar

saygı çerçevesine döndürür. Ayrıca özellikle eşlerin saygının ötesinde büyük bir nezaket içinde birbirlerine hitap ettikleri görülür. Bu durum Türk aile yapısının niçin sağlam olduğunun açık bir göstergesidir.

Eserde “el öpme, baş indirip bağır basma, yer öpme, boyundan öpme” karşımıza çıkan eylemsel saygı unsurlarıdır. Türk toplumunda yaygın olan el öpme davranışının; büyüklere saygı göstermenin bir ifadesi olarak günümüzde yaşaması ve yetişmekte olan bireylerin buna özendirilmesi, toplumların eylemsel davranışlara yüklediği sembolik anlamlar açısından yorumlanmalıdır. Çünkü bireyin kimlik kazanması ve kültürel devamlılık açısından bu davranışın işlevsel yönü vardır. Dede Korkut kitabının bu açıdan okunması, saygı değerinin farklı bir boyutta kavranmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdulla, Kamal (2012), *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, (Akt. Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aydemir, Adem (2014), “Divanü Lûgati’t-Türk’e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezakət”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3, s. 14-36.
- Başgöz, İlhan (1998), *Dede Korkut Destanında Epiyetler*, (Çev. Nebi ÖZDEMİR), Millî Folklor, C. 5, S.37, s. 23-35.
- Birgül, Alev Kâhya (2000), “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 229-244.
- Çetinkaya, Gülnaz (2013), “Dede Korkut Hikâyelerinde Sembol Olarak Meydan”, *Millî Folklor*, C. 12, S. 98, s. 73-86.
- Demirbilek, Salih (2006), “Dede Korkut Oğuznamelerinde Aile”, *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep (27 Haziran-1 Temmuz 2006). s. 1-11.
- Demirci, Kerim (2006), “Toplumsal Yapıların Saygı İfadesi Formlarında Dile Yansımaları”, *Millî Folklor*, C. 9, S. 69, s. 38-45.
- Deveci, Handan-BELET, Dilek (2013), “Dede Korkut Hikâyelerinde Yer Alan Değerler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S.46, s. 294-321.
- Duymaz, Ali (2002), “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, (Ed. Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 125-137.
- Ekici, Metin (2000), “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 123-138.
- _____ (2001), “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatmasında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük”, *Millî Folklor*, C.7, S.52, s. 50-59.
- Erdoğan, Hilal (2014), *Dede Korkut Oğuznamelerinde Doğa, İnsan ve Mekân İlişkileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Ergin, Muharrem (2014), *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökay, Orhan Şaik (2007), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Günay, Umay T. (2000), “Dede Korkut Kitabı ve Toplumsal Değerlerin Tahlili”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 191-202.
- _____ (1998), “Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili”, *Millî Folklor*, C. 5, S. 37, s. 3-12.
- Kant, Immanuel (1995), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Çev. İ. Kuçuradi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Kâşgarlı Mahmud (2013), *Divanü Lûgati't-Türk*, (Çev. Besim Atalay), Cilt I-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırman, Ümral (2004), *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: (yayımlanmamış doktora Tezi).
- Kocakaplan, İsa (2004), "Dede Korkut'un Delileri", *Millî Folklor*, C. 8, S. 64, s. 18-24.
- Kuzay Demir, Gonca-DURANLI, Muvaffak (2015), "Dede Korkut Anlatmalarında Küçük Düşme Motifi", *Millî Folklor*, C. 14, S. 107, s. 49-59.
- Oğuz, M. Öcal (1996), "Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kardeşler Arası İlişkiler", *Millî Folklor*, C. 4, S. 31, s. 37-41.
- Öncül, Remzi (2000), *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Özdemir, Cafer (2016), "Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnâme Adlı Eserinde Yer Alan Halk Kültürü Unsurlarına İşlevsel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 78, s. 197-217.
- Özbay, Murat-KARAKUŞ TAYŞI, Esra (2011), "Türkçe Öğretiminde Dede Korkut Hikâyeleri", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C. 1, S. 1. s. 21-31.
- Özkartal, Mehmet (2009), *İlköğretim Sanat Etkinlikleri Dersinde Dede Korkut Destanı'nın Millî Değerlerin Kazanılmasına Etkisi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: (yayımlanmamış doktora tezi).
- Savran, Hülya (2004), "Dede Korkut Kitabı'nda Anne-Çocuk İlişkisi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 12, s. 89-103.
- Şahin, Veysel (2010), "Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik İmgesinin Görüntü Seviyeleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 29, s. 43-54.
- Yalçınkaya, Fatoş (2015), "Geleneği Geleceğe Taşıyan Oğullar: Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul İlişkisi", *Millî Folklor*, C. 14, S. 107, s. 60-71.
- Yaylagül, Özen (2005), "Eski Türkçede Nezaket İfadeleri", *Millî Folklor*, C. 9, S. 68, s. 151-165.